

J. MINKEVIČIUS

RELIGIJA IR FILOSOFIJA

Religija ir filosofija yra glaudžiai tarp savęs susijusios, ir jų ryšys istoriniu bei loginiu požiūriu gana sudėtingas. Tai sudaro platų barą moksliniams bei filosofiniams tyrimams, kurie iškelia nemažą įvairių, dažnai prieštaringų koncepcijų, sąlygotų ne tik komplikuoto tyrimo objekto, bet ir tyrinėtojų metodologinių, ideologinių, socialinių, politinių bei kitokių pozicijų.

Dėl religijos ir filosofijos santykio ypač šališki yra teologai ir religinės filosofijos atstovai, kurių pozicijas pirmiausia lemia pati jų profesija ir institucinė (bažnytinė) priklausomybė. Nepretenduojant į įvairių konfesijų teologinių bei filosofinių koncepcijų šiuo klausimu vertinimą, čia tik paminėtina (turint galvoje krikščionybės santykį su filosofija), jog teologija ir religinė filosofija, visada teikdamos pirmenybę religijai, į filosofiją apskritai žiūri iš savo pozicijų ir ją teigiamai vertina tiek, kiek ji palanki ir naudinga religijai bei teologijai. Taigi filosofijos pajungimas religijai nėra tik viduramžiams būdingas reiškinys, kai jų santykis buvo nusakomas formule „*Philosophia est ancilla theologiae*“. Ir mūsų laikais filosofija „derinasi“ su religija tiek, kiek ji priimtina pastarajai. Bet yra ir tokių religijos apologetų, kurie iš viso teigia, kad religija ir filosofija nesuderinamos, kad filosofija nepriimtina, laikantis religinių bei teologinių pozicijų. Filosofijos pajungimas religijai arba jos paneigimas iš religinių pozicijų, matyt, sudaro bendrą visokiausių konfesijų conceptualinę poziciją, išreiškiančią tikrą filosofijos ir religijos santykį.

Siuolaikinėje buržuazinėje (nekonfesinėje) filosofijoje, kuriai būdingas filosofinės minties dezintegravimas ir kryptių, mokyklų bei koncepcijų pliuralizmas, nėra tolygių, juo labiau vienareikšmių religijos ir filosofijos santykio tyrinėjimų bei vertinimų. Jų diapazonas gana platus: nuo filosofijos ir religijos suplakimo, jų abipusio pasipildymo taikaus sambūvio dėka iki jų išskyrimo ir konfrontacijos, net iki religijos kritikos ir paneigimo iš filosofinių pozicijų. Mūsųose dažniausiai akcentuojamas siuolaikinės buržuazinės filosofijos suartėjimas su religija ir gana svarbių pozicijų užleidimas pastarajai. Bet marksistams ne mažiau svarbu pastebėti religijoje filosofinės minties prioriteto tenden-

ciją ir tinkamai ją įvertinti. Tačiau mūsų dėmesys šiuo atveju nukreiptas specialiai nei į teologų pozicijų filosofijai, nei į buržuazinių filosofų pozicijų religijai nagrinėjimą. Mus domina marksistinė religijos ir filosofijos santykio interpretacija.

Kadangi, kaip jau minėta, šis klausimas liečia sudėtingą visuomenės sąmonės, socialinių bei kultūros reiškinių sritį, į kurią nukreipti ne tik teoriniai tyrimai, bet kuri taip pat yra aštrios, ideologinės bei politinės kovos objektas, t. y. įvairių konfrontuojančių interesų sfera, todėl ją objektyviai nušviesti nėra lengva. O sunkūs ir komplikuoti klausimai, siekiant juos išspręsti, neretai būna „palengvinami“ ir suprastinami schemomis bei postulatais, prasilenkiant su istoriškumo ir logiškumo dialektika.

Tarybinėje filosofijoje yra nemaža rimtų studijų, kur giliai moksliskai sprendžiamas religijos ir filosofijos santykio klausimas. Tai pasakytina visų pirma apie V. Asmuso, A. Gulygos, F. Kesidžio, A. Losevo, I. Narskio, T. Oizermano, V. Sokolovo ir kitų filosofijos istorikų darbus. Tačiau šis klausimas daugiausia liečiamas ir kvalifikuotai sprendžiamas, analizuojant pasaulinės filosofijos klasikų palikimą. O specialių šios problemos tyrinėjimų kol kas trūksta. Gal būt, neatsitiktinai religijos ir filosofijos santykio klausimas žinynuose ar mokymo literatūroje, juo labiau populiaraus žanro literatūroje ir propagandoje glaudžiai nušviečiamas maždaug šitaip: idealistinė filosofija susijusi su religija, o materialistinė — su mokslu ir ateizmu ir yra religijos priešybė. Iš čia kyla ištisas kompleksas loginių išvadų, liečiančių teorinius idealizmo ir religijos sugretinimus bei religijos ir materializmo konfrontaciją, taip pat religijos ir idealizmo prigimtį bei jų socialines funkcijas. Religija ir idealizmas paprastai siejami su įvairiomis neigiamybėmis, o materializmas, ateizmas ir mokslas — su teigiamybėmis. Tokie bendri ir abstraktūs teiginiai, nors ir būdami iš esmės teisingi, neskatiną kūrybiškai mąstyti, dialektiškai suvokti socialinius ir ideologinius procesus, argumentuotai kritikuoti idealizmą ir religiją, atskleisti adekvatišką religijos ir filosofijos santykį.

Štai keletas akivaizdžių pavyzdžių. „Filosofijos raidoje idealizmas vaidino apskritai neigiamą vaidmenį, stabdydamas filosofinės minties pažangą, įkūnytą materializmo vystymosi“. „Visose raidos pakopose idealizmas yra giminingas religijai ir iš esmės savo nuosekliomis formomis yra ne kas kita, kaip filosofiskai išreikšta religinė pasaulio samprata“. „Idealistinė filosofija iš pat pradžių atsirado [...] kaip siekis išlaikyti religinės pasaulio sampratos esmę naujoje, filosofinėje srityje naujomis loginėmis priemonėmis“. „Šitą savo religijos ramsčio vaidmenį [...] idealizmas išsaugojo per visą savo vėlesnę raidą“¹. Tas pat kartojama ir kitoje enciklopedijoje: „Savo kilme ir visose savo raidos pakopose idealizmas glaudžiai susijęs su religija. Iš esmės idealizmas atsirado kaip konceptualinė, sąvokinė religinės pasaulėžiūros

¹ Философская энциклопедия, т. 2, М., 1962, с. 208—209.

išraiška ir vėlesnėse epochose tarnavo paprastai filosofiniu religinio tikėjimo pateisinimu ir pagrindimu" ². Dar kitame žodyne rašoma: „Idealizmas yra beveik visada ištikimas religijos sąjungininkas ir padėjėjas". „Nuo pat savo atsiradimo idealizmas buvo mokslo ir socialinės pažangos priešas" ³. S. Nikišovas iš tiesioginės idealizmo ir materializmo konfrontacijos visiškai tiesiogiai išveda religijos ir ateizmo konfrontaciją: „Idealizmas iš pagrindų vidujai, organiškai susijęs su religija, priešiškas ateizmui. Filosofinis materializmas iš esmės priešingas idealizmui, priešiškas religijai, organiškai susijęs su moksliniu ateizmu. Šia prasme filosofijos istorija, kaip materializmo atsiradimo, vystymosi ir kovos su idealizmu istorija, yra tuo pat metu ateizmo atsiradimo, vystymosi ir kovos su religinėmis iliuzijomis bei mistika istorija" ⁴. Pratešdamas religijos ir idealizmo giminybę iki šiuolaikinės buržuazinės filosofijos, autorius rašo: „Greta objektyviųjų idealistų, pripažįstančių objektyvų, dvasinį, mistinį pradą ir atvirai ginančių religiją, ją visokeriopa palaiko subjektyvieji idealistai [...]. Subjektyvusis idealizmas savo esme taip pat susijęs su religija, remia fideizmą, bet pasirodo su mokslo šalininko, kovotojo prieš objektyvųjį idealizmą, religiją ir fideizmą vėliava [...]" ⁵.

Tokie schematiški teiginiai, supaprastinantys idealizmo ir religijos ryšį, nepadaeda atskleisti sudėtingo religijos ir filosofijos santykio esmės. Juose juntama tendencija nužeminti filosofinį idealizmą iki religijos lygio, o religiją pakelti iki filosofinio idealizmo lygio. Ar ne per daug garbės teologijai ir bažnyčiai, kai religija prilyginama arba iškeliamą aukščiau už filosofiją, kai dvidešimt penkerių šimtmečių filosofinis idealizmas paverčiamas religijos ramsčiu, teologijos tarnaite? Juk filosofinis idealizmas,— tai visų pirma Sokrato ir Platono, R. Dekarto, G. Leibnico ir D. Hiumo, I. Kanto ir G. Hegelio klasikinė filosofija, o ne ti tai Tertulijono, Augustino ar Tomo Akviniečio religinė filosofija. G. Hegelis, filosofiškai gindamas religiją, savo „absoliučios dvasios" triadoje vis dėlto filosofiją iškėlė aukščiau religijos, tuo pačiu apginamas filosofinio proto prioritetą. Juk kaip tik G. Hegelio filosofijoje, apvainikavusioje visą klasikinį idealizmą, dar anksčiau, negu F. Ničės, buvo tarta: „Gott ist tot". Tai kam gi reikia taip lengvai aukoti filosofinį idealizmą teologijai ir religijai? Argi nepalankiau ateizmui ir mokslui, filosofinei kultūrai ir dvasinei kultūrai apskritai išlukštenti iš idealizmo „racionalųjį grūdą", kaip tai darė marksizmo-leninizmo klasikai ir kaip elgiasi marksistiniai filosofijos istorijos tyrinėtojai?

Nors aukščiau pateikti schematiški religijos ir filosofijos santykio supaprastinimai dažniausiai yra argumentuojami viena kita citata iš F. Engelso ar V. Lenino tekstų (apie idealizmo ir religijos giminingumą), bet ar neprasilenkia kartais šitokia „argumentacija" su dialektinio ir isto-

² Большая советская энциклопедия, т. 10, М., 1972, с. 36.

³ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. М., 1975, с. 187.

⁴ Никишов С. И. Ленинская критика философских основ религии. М., 1968, с. 183.

⁵ Ten pat, p. 195.

rinio materializmo kūrėjų viso konteksto, vertinant klasikinį filosofijos palikimą, dvasia?

Pirmiausia pateiksime keletą pastabų materializmo ir idealizmo konfrontacijos klausimu. Materializmo ir idealizmo kova — tai ne nihilistinis vienos iš pagrindinių filosofijos kryptių neigimas kita, ir atvirkščiai. Tai yra gyvybingas filosofinės minties raidos procesas, o ne kažkokios žūtbūtinės grumtynės tarp „žemės“ ir „dangaus“, blogio ir gėrio, tamsos ir šviesos (panašiai kaip zoroastrizmo religijoje). „Principinė pozicija ginče tarp materializmo ir idealizmo,— pastebi T. Oizermanas,— kaip bebūtų keista iš pirmo žvilgsnio, daro galimą istorinio perimamumo santykį tarp šitų priešybių“⁶. Būtent istorinis problemų ir idėjų perimamumas materializmo ir idealizmo konfrontacijoje (o tai ne jų konvergencija) buvo gyvybingas pasaulinės filosofinės minties vystymosi šaltinis. Tokį šaltinį (labiausiai vokiečių klasikinėje filosofijoje) turėjo ir marksizmas; kaip pabrėžia V. Leninas, „visą Markso genialumą sudaro kaip tik tai, kad jis atsakė į klausimus, kuriuos pažangioji žmonijos mintis jau buvo iškėlus“⁷. O tokių klausimų filosofinis idealizmas buvo iškėlęs ne mažiau už filosofinį materializmą; be to, į daugelį idealizmo iškeltų klausimų ikimarksistinis materializmas negalėjo atsakyti. Čia kartu pažymėtina ir tai, jog K. Markso ir F. Engelso įvykdytas revoliucinis perversmas filosofijoje buvo nukreiptas prieš senąjį materializmą ne mažiau, negu prieš idealizmą. Kaip nėra vienareikšmio idealizmo filosofinio „reakcingumo“ ar vienareikšmio materializmo filosofinio „pažangumo“, taip nėra ir jų vienareikšmės socialinės bei politinės pozicijos. „Toks supratimas, jog kova tarp materializmo ir idealizmo visada atspindi antagonistinės visuomenės pagrindinių klasių priešybę,— tai suprastinimas, besiribojantis su liūdnei pagarsėjusia V. Šuliatikovo koncepcija“⁸. Marksizmo-leninizmo klasikai į filosofinį idealizmą žiūrėjo ne tik kaip į religijos ir socialinės politinės reakcijos ramstį, bet ir kaip į minties lobyną. V. Leninas ne tik atskleidė idealizme „kelią į klerikalizmą“, bet ir išvelgė „protingąjį idealizmą“, labai aukštai jį įvertinęs. Idealizmo (ne tik materializmo) istorijoje turiningai atsispindėjo filosofinės ir mokslinės minties dinamika, o tai buvo ypač svarbu jos revoliuciniams paveldėtojų ir vystytojų. Pavyzdžiui, V. Leninas net G. Leibnico filosofijoje išžiūrėjo jo mintį kryptant per teologiją link mokslinės tiesos (apie materijos ir judėjimo neišskiriamumo principą)⁹: Visa tai labai svarbu atsiminti, gretinant idealizmą ir religiją, materializmą ir ateizmą, moksliskai ir filosofiskai argumentuojant idealizmo ir religijos kritiką.

Idealizmas ir religija yra giminingi, sprendžiant pagrindinį filosofijos klausimą. Bet tai nereiškia, jog jų gnoseologinė prigimtis tapatin-

⁶ Ойзерман Т. И. Главные философские направления. М., 1971, с. 286.

⁷ Leninas V. Raštai, t. 19, p. 3.

⁸ Ойзерман Т. И. Главные философские направления, с. 286.

⁹ Leninas V. Raštai, t. 38, p. 365.

ga, kaip teigia, pavyzdžiui, A. Suchovas, kartu sutapatindamas ir jų atsiradimo „kelius“, nes esą „religijos ir idealizmo atsiradimo keliai tikrovės atspindėjimo procese panašūs, nors religijos gnoseologinės prielaidos labiau primityvios, negu filosofinio idealizmo“¹⁰. Klausimas apie idealizmo ir religijos gnoseologinių šaknų panašumą ir skirtumą vertas atskiro nagrinėjimo. Čia tik paminėsime, jog ir gnoseologine prigimtimi filosofinis idealizmas yra pranašesnis už religiją (ir ne tik dėl jos „primityvesnių“ gnoseologinių prielaidų). Idealistiniai paklydimai yra gnoseologiškai turiningi, jie paprastai būna ir logiški. Nors ir religija, ir idealizmas tarpsta tame pačiame „gyvame pažinimo medyje“, bet koks didelis skirtumas tų „tuščiažiedžių“ atspindimajame turinyje ir atspindėjimo formose! Koks intelektualinės kultūros krūvis glūdi Platono arba G. Hegelio objektyviajame idealizme, kurių spekuliatyvinėse konstrukcijose paslėptos idėjos turi išliekamąją vertę! Kaip tik dėl idealistų kūrybos minties turiningumo jų tekstus galima (ir reikia) skaityti moksliskai (o ne tik teologiškai). G. Hegelio absoliutinė idėja yra dievas, bet kokį filosofinės minties dinamizmą išskaitė joje V. Leninas! „Nuostabu, kad visame skirsnyje apie „absoliučią idėją“ beveik nė žodelio neužsimenama apie dievą (gal tik kokį vieną kartą atsitiktinai išlindo „dieviškoji“ „sąvoka“) ir, be to,—tai NB—jame beveik nėra specifiskai *idealizmo*, o svarbiausias jo objektas yra *dialektinis metodas*. Hegelio logikos išvada ir reziumė, paskutinis žodis ir esmė yra *dialektinis metodas*—tai nepaprastai puiku. Ir dar viena: šiame *idealistiškiausiam* Hegelio veikale yra *mažiausia* idealizmo, *daugiausia* materializmo. „Prieštaringa, bet faktas!“¹¹.

Samprotavimas dėl idealizmo atsiradimo, kaip tariamo siekio filosofiskai įtvirtinti religiją, yra gana abejotinas. Atsiranda ne idealizmas ir ne materializmas atskirai, bet filosofija apskritai (bent Senovės Graikijoje), iš pat pradžių paneigianti mitus ir religiją, pakylanti virš kasdieniškos sąmonės ir perauganti jos „sveiką protą“. Filosofija—tai pirmoji istorinė pasaulio teorinio supratimo forma, tai pirmasis nediferencijuotas mokslas apie pasaulį apskritai. Filosofijos atsiradimas reiškė tam tikrą revoliuciją visuomeninės sąmonės raidoje. Tai buvo pirmoji rimta pažinimo konfrontacija su tradiciniu tikėjimu, pagrįstu išoriniu autoritetu (dievu, mitinių veikėjų, orakulų išmintimi). Autoritarinis mąstymas nebūna autonomiškas; jam išminties šaltinis yra „aukščiau“, kuobelieka tik tikėti. Autoritarinis mąstymas nelabai linkęs klausinėti, nes jis nuolat gauna atsakymus „iš aukščiau“. Filosofija pažadino savarankišką, kritišką, autonomišką žmogaus mintį apie pasaulį ir apie patį save. Pasak T. Oizermano, filosofija „sekuliarizavo 'dieviškąją' išmintį“¹². Kaip Eschilo Prometėjas perdavė pagrobęs iš Olimpo ugnį žmonėms (nuo to prasidėjusi materialinė kultūra), taip Heraklitas iš

¹⁰ Сухов А. Д. Философские проблемы происхождения религии. М., 1967, с. 103.

¹¹ Leninas V. Raštai, t. 38, p. 218.

¹² Ойзерман Т. И. Проблемы историко-философской науки. М., 1969, с. 14—23.

Efeso perdavė žmonėms „proto ugnį“—„logosą“, išmintį, anksčiau buvusią tik dievų privilegiją (nuo to prasidėjusi sparti intelektualinės bei dvasinės visuomenės kultūros raida). Paskui, viduramžiais, krikščioniškoji bažnyčia turėjo daug vargo, vienuolynuose slopindama prometėjiškos filosofinės ugnies atošvaistes.

Sophia = išmintis — nepaprastai imli sąvoka senovės graikų žodyne. Išmintis — tai pažinimas, įrodymas, tiesa, mąstymo taisyklės, mokslas, dorybė, grožis ir t. t. Šitokia išmintis sudarė Mileto natūrfilosofų, Heraklito, elėjiečių, pitagoriečių, Demokrito, Sokrato, Platono, Aristotelio kūrybinės veiklos pagrindinį turinį. Tai buvo žmogiškosios išminties emancipacija nuo „dieviškosios išminties“ globos. Po to, kai Sokratas pasakė „Pažink pats save“, o Protagoras — „Žmogus — visų daiktų matas“, nelengva buvo pasukti žmogų prie dieviškojo idealo, ir krikščionybė sugebėjo išpopuliarinti naują religiją tik nukryžiuotojo dievažmogio simboliu. Filosofinė išmintis pasidarė labai svarbus visos antikinės graikų kultūros komponentas. Ne veltui toji kultūra pasižymėjo protu, logika, mokslu, menine kūryba — požymiais, skynusiais sau kelią per tradicinius mitinius bei religinius tikėjimus. Ir Platonas — pirmas objektyviojo idealizmo kūrėjas — čia ne išmintis. „Platono mokslas, — pažymi F. Kesidis, — yra filosofinis ne tiek jo religinių mitologinių momentų dėka, kiek nepaisant jų“¹³.

Sugretinant religiją su filosofiniu idealizmu, paprastai nurodomi tokie jos skirtumai, kaip tikėjimo simbolių vaizdingumas, religinis emocionalumas, kultas, konfesinės institucijos. Bet, atrodo, per maža skiriamas dėmesio religijos ir filosofijos, kaip visuomeninės sąmonės, ir kartu socialinių reiškinių sugretinimui, išskirimui ir priešpastatymui. Filosofija (taip pat ir idealizmas) ir religija susitinka ir konfrontuojasi visų pirma kaip proto ir tikėjimo reiškiniai. Filosofija negalima be pažinimo, mokslo, intelektualinės kultūros, o religiniam tikrovės atspindėjimo būdai nereikalinga jos pažintinės teorinės rekonstrukcijos prielaida. Religinis pasaulio suvokimas beveik visada užbaigtas, todėl religija, nekeldama klausimų, sugeba duoti „visus atsakymus“. Didžiausias filosofijos pranašumas yra tas, jog ji nuolat kelia klausimus (tegu juos sprendžia visas mokslų kompleksas ir socialinė praktika), o klausimų kėlimas yra ne mažiau reikšmingas už atsakymus. Kas labiau praturtino žmonijos kultūrą — ar antikinių filosofų iškelti pasaulio, žmogaus būties ir pažinimo klausimai, ar krikščioniškųjų scholastų atsakymai, kuriuos jie kartojo pusantra tūkstančio metų? M. Lomonosovo žodžiais tariant, lengva buvo būti filosofais ir „atsakyti į visus klausimus“ tiems „išminčiams“, kurie, „išmokę atmintinai tris žodžius: dievas taip sutvėrė, pateikdavo juos kaip atsakymą vietoj visų priešasčių“¹⁴.

¹³ Кесиди Ф. Х. От мифа к логосу. М., 1972, с. 109.

¹⁴ Ломоносов М. В. Избранные философские произведения. М., 1950, с. 397.

I. Kantas ir G. Hegelis buvo teisūs, pašalindami religinę dogmatiką iš idealistiškiausių savo filosofinės kūrybos vietų — tai reiškė proto ir tikėjimo, mokslo ir religijos nesuderinamumą. Tą patį pademonstravo ir viduramžiai. Apologetika, patristika, scholastika paneigė ne tik materializmą, bet ir filosofiją apskritai. Kada bažnyčia buvo galinga, jai nereikėjo filosofijos kaip proto patarėjo, — užteko tik patikimos tarnaitės paslaugų. Pajungti filosofinę mintį religiniam tikėjimui buvo galima tik ją numarinus. Šitai buvo daroma ir už vienuolyno sienų, ir griežtomis scholastikos taisyklėmis, nekalbant apie inkviziciją. Filosofija buvo paversta teologijos tarnaitė, ne pratešiant antikinio idealizmo tradiciją, bet ją nutraukiant. Krikščionybės ideologines prielaidas sudarė ne klasikinis idealizmas, bet jo krizė, suvulgarintos bei eklektiškos jo atmainos, o labiausiai — kitų religijų idėjos ir kultai. Garsioji Tertulijonui priskiriama frazė „Fideo (Credo), quia absurdum est“ arba kita „Certum est, quia impossibile est“ reiškė ne tiek sarkazmą protui, kiek proto ir krikščioniškojo tikėjimo nesuderinamumo pripažinimą. Tai buvo „logoso“ pakeitimas Kristumi, kritiško mąstymo autonomijos — išoriniu autoritetu, pažinimo — tikėjimu, filosofijos — teologija. Krikščionybės pozicija prieš filosofiją nusakyta Naujajame testamente, kur apaštalas Paulius laiške korintiečiams tariamai ginčijasi su stoikais ir epikūričiais: „Sunaikinsiu išmintingųjų išmintį, niekais paversiu gudriųjų gudrybę. Kur išminčius? kur Rašto mokovas? kur šio pasaulio tyrinėtojas? Argi Dievas nepavertė pasaulio išminties kvailyste? O kadangi pasaulis savo išmintimi Dievo nepažino iš Dievo išminties veikalų, tai Dievas panorėjo skelbimo kvailumu išgelbėti tuos, kurie tiki“. „Dieviškoji kvailybė išmintingesnė už žmones ir dieviškoji silpnybė galingesnė už žmones“ (I Kor. I, 19—21, 25)¹⁵. Tertulijonas, suprassdamas, jog filosofuoti — vadinasi, ieškoti ir tyrinėti, krikščionių vardu teigė: „Ne mūsų reikalas ieškoti, atėjus Kristui, ir tyrinėti, turint Evangeliją. Jei tikime, nebetrokštame nieko daugiau, kaip tik tikėti“¹⁶.

Dabar pažiūrėkime, kaip religijos ir filosofijos santykį iš katalikiškų pozicijų supranta A. Maceina — kompetentingas šios srities žinovas. Komentuodamas aukščiau pateiktą Tertulijono, taip pat ir visos krikščionybės nusistatymą prieš filosofiją, jis rašo: „Filosofijos nereikalingumas aiškus: tikėjimas atneša tiesą, ieškojimas liaujasi, ir filosofija nebetenka prasmės“. „Kaip seniau filosofija pakeitė mitologiją, taip dabar krikščionybė pakeičia filosofiją“¹⁷. Ir toliau pabrėžia, jog, atsiradus krikščionybei, „buvo atverta bedugnė tarp tikėjimo ir filosofijos, kuri niekadoms nebuvo ir nebus užgrįsta. Sokratas ir Kristus ne tik [...] nepanašūs, bet juodu yra tikros priešingybės“¹⁸. Baigdamas savo sam-

¹⁵ Naujasis Testamentas. V.-K., 1972, p. 390—391.

¹⁶ Tertulianus. De praescriptione haereticorum.— Migne J.-P. Patrologiae Latina, II, 13—92: 7.

¹⁷ „Aidai“, 1968, Nr. 1, p. 7, 10.

¹⁸ Ten pat, p. 11.

protavimus, A. Maceina prisipažįsta: „Lengva tiems, kurie filosofuoja ir netiki, ir tiems, kurie tiki, bet nefilosofuoja. Sunku tačiau tiems, kurie tiki ir filosofuoja“¹⁹.

Kadangi religija ir teologija (ypač krikščionybė) naikina filosofiją, tai filosofija negali atsigauti kitaip, kaip naikindama religiją ir teologiją, o tai ir vyko Naujųjų amžių filosofijoje, pradedant F. Bekonu ir R. Dekartu, baigiant G. Hegeliu bei L. Fojerbachu. Net D. Hiumas, remdamasis skepticizmu ir agnosticizmu, gynė mokslą ir filosofiją nuo teologijos bei religinio obskurantizmo. Tai prieštaringa, bet faktas. Ypač didelis yra klasikinės vokiečių filosofijos nuopelnas, jau nekalbant apie XVII—XVIII a. anglų ir prancūzų materializmą, pereinant nuo ikimokslinės filosofinės išminties prie filosofijos, kaip mokslo. I. Kantas, J. Fichtė, G. Hegelis nepasitenkino išminties meile. Jie siekė pačios išminties ir praturtino ją žmonijos kultūrą. Jie naujai suvokė tradicinį terminą „filosofija — išminties meilė“: tikroji išmintis — tai mokslas. „Aš ketinau padėti filosofijai priartėti prie mokslo formos — prie to tikslo, kurį pasiekusi, ji galėtų atsisakyti savo meilės pažinimui vardo ir būti tikru pažinimu“²⁰.

Religija nyksta, veikiamą atspindimosios kintančios visuomeninės būties veiksnių (socialinių, ekonominių ir kt.). Bet šis procesas vyksta ne be jos vidinės evoliucijos, kurią stipriai veikia filosofija, tuo pačiu ir idealizmas. L. Fojerbachas vokiečių idealizme pastebėjo ne tik spekuliatyviąją teologiją, bet ir panlogizmą, panteizmą, skatinančius proto deteologizaciją, vedančius prie „teologinio materializmo“, nuo kurio jau kiti žengia į ateizmą. O N. Berdiajevas G. Hegelio raštus laikė bedieviškais. Religijos sistema visada yra užbaigta, finalistinė: dievas — pasaulis — žmogus — dievas. O filosofija — visada atvira: pasaulis — žmogus — pasaulis (o pasaulis — tai istorija). Jei idealizmas ir įjungia į šią sistemą dievą, tai jis čia nebūtinai reiškia „pradžią“ ir „pabaigą“: žmogus — pasaulis — dievas — žmogus. Be to, koks filosofiniame idealizme „dievas“? Tai — forma, gėris, idėja, protas, valia ir pan. O visa tai juk ne kas kita, kaip idealizuotos žemiškosios, žmogiškosios charakteristikos. Filosofinis idealizmas atskiria religiją nuo jos dogmų, kulto, institucijų, jis racionalizuoja teologiją. „Atskirti bendrąją religijos dvasią, — yra pastebėjęs K. Marksas, — nuo tikrai egzistuojančios religijos yra didžiausias irreligiškumas, yra pasaulietiško proto išpuikimas“²¹.

Filosofija, kaip žmonijos savimonė, savitai reiškiasi kiekvienoje epochoje. Ji įgalina visuomenę pažinti save pačią ir reguliuoti savo raidą. Šiuolaikinė nepaprastai dinamiška ir prieštaringa epocha juo labiau reikalauja filosofinio išvalgumo globalinėse problemose (kurios jau net pradeda tapti kosminėmis). Dialektiniam ir istoriniam materializmui, nugalėjusiam istorinėje konfrontacijoje idealizmą, priklauso reikšminga

¹⁹ Ten pat, Nr. 3, p. 132.

²⁰ Гегель, Сочинения, т. IV, М., 1959, с. 3.

²¹ Marksas K. ir Engelsas F. Apie religiją. V., 1958, p. 27.

mokslinė metodologinė, ideologinė bei socialinė funkcija, filosofiškai suvokiant epochų procesus bei jų tendencijas ir suteikiant reikiamą ginklą visoms pažangos jėgoms. Religijai tepalieka ta pati žmogaus ir pasaulio „išgelbėjimo“ funkcija. O „išsigelbėjimo“ idealas gali būti nirvana — absoliučios ramybės būseną, kai nereikia nei proto, nei valios.